

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون حاکمیت به نقش مردم در نظام سیاسی

دکتر محمدسالار کسرائی^{۱*}، نسرين ورديزاده^۲

(تاریخ دریافت ۸۹/۹/۱۶، تاریخ پذیرش ۸۹/۱۲/۹)

چکیده

موضوع این مقاله، تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون حاکمیت به نقش مردم در نظام سیاسی است. سؤال تحقیق عبارت است از: فرهنگ سیاسی گروه‌های سیاسی حاکم چگونه است؟ استدلال نظری تحقیق ناظر بر نظریه‌های فرهنگ سیاسی است. فرضیه‌های این مقاله با روش‌های کمی و کیفی آزمون شده‌اند. نتایج تجربی موجود دلالت بر آن دارد نگرش سیاسی گروه‌های سیاسی از دوره اول انتخابات ریاست جمهوری تا انتخابات دوره نهم از نگرشی تکلیف‌گرا به نگرش حق‌گرایانه تغییر یافته‌اند. این تغییر نگرش از دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری به بعد کاملاً محسوس است.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ سیاسی، گروه‌های سیاسی، نگرش سیاسی، نگرش تکلیف‌گرا، نگرش حق‌گرایانه.

*mohsalarir@yahoo.com

۱. استادیار پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

۲. کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی

طرح مسئله

در این تحقیق نگرش گروه‌های سیاسی درون حاکمیت به نقش مردم در نظام سیاسی تحلیل شده است. نگرش سیاسی^۱ یکی از ابعاد فرهنگ سیاسی است (Pay & Verba, 1965; Damond, 1994; Almond & Verba, 1972). منظور از نگرش سیاسی، مجموعه‌ای از ارزیابی‌های مبتنی بر باورها و اعتقادات افراد در حوزه سیاست است. براساس این تعریف، نگرش سیاسی نظامی از معانی ذهنی است که مبنای ارزش‌یابی افراد از واقعیت (در اینجا نقش مردم در نظام سیاسی) می‌شود. نگرش سیاسی نزد گروه حاکم منشأ عمل و رفتار سیاسی آنان است. نگرش سیاسی نخبگان حاکم می‌تواند زمینه‌ساز مشارکت سیاسی و رقابت سیاسی در جامعه باشد و یا برای مشارکت و رقابت محدودیت ایجاد کند.

نگرش‌ها درون فرهنگ‌های سیاسی جای می‌گیرد. در این معنا نگرش گروه‌های سیاسی در متن فرهنگ سیاسی قابل فهم است. پای و وربا بیان می‌کنند که فرهنگ سیاسی جامعه ظرف عمل سیاسی را مشخص می‌کند. براساس، این فرهنگ سیاسی زمینه‌ای^۲ است که نگرش گروه‌های سیاسی بخشی از آن به‌شمار می‌آید. در اصل فرهنگ سیاسی هر جامعه نظامی از ساختارهای نمادین و معنا دار است که کنش‌های سیاسی افراد درون آن معنا پیدا می‌کند. معنای نهادهای دموکراتیک مثل پارلمان در حکومت‌هایی که فرهنگ سیاسی آن مردم را داور حکومت می‌داند، متفاوت با حکومت‌هایی است که در آن اراده فرد حاکم دآوری می‌کند. متناسب با فرهنگ سیاسی هر جامعه، نوع نگرش افراد به فعالیت سیاسی شکل می‌گیرد.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به مشارکت مردم در عرصه سیاسی کشور توجه شده است؛ اما این مشارکت می‌تواند بر دو نگرش سیاسی نسبت به مردم استوار باشد:

۱. نگرش مبتنی بر وظیفه: در اینجا حضور مردم از نوع اثبات‌گرایانه است؛ به این معنا که افراد با حضور خود خواست مراجع قدرت را تأیید می‌کنند.
۲. نگرش مبتنی بر حکمیت انتقادی: در اینجا مردم خواست مراجع قدرت را ارزیابی کرده، متناسب با آن رفتار می‌کنند.

---

1. Political Attitude
2. Context

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... _____ محمدسالار کسرائی و همکار

هرکدام از این دو نوع نگرش پایه معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی متفاوت دارند. برحسب اینکه کدام نگرش در بین گروه‌های سیاسی مسلط باشد، تعریف نقش مردم در زندگی سیاسی متفاوت خواهد بود.

براساس نتایج تحقیقات انجام‌شده، قبل از انقلاب اسلامی فرهنگ سیاسی نخبگان سیاسی ایران آمرانه و نگرش سیاسی آنان تکلیفی بوده است (بشیریه، ۱۳۸۰: ۱۵۹). بعضی از صاحب‌نظران بر این باورند که فرهنگ سیاسی گروه‌های سیاسی ایران تفاوت معناداری نیافته و همچنان فرهنگ آمرانه‌بودن حاکم است (بشیریه، ۱۳۸۱: ۷۰). در مقابل، عده‌ای دیگر برخلاف این نظر معتقدند پس از پیروزی انقلاب اسلامی متناسب با تغییر ساختار حکومت و حاکم شدن ارزش‌های جدید، فرهنگ سیاسی از فرهنگ آمرانه‌بودن به فرهنگ مشارکتی تغییر یافته است (مدیرشانه‌چی، ۱۳۷۶). کشف واقعیت و اینکه کدام‌یک از این دو نگرش به واقعیت نزدیک‌تر است، مسئله‌ای مهم است و این پژوهش درصدد روشن کردن ابعاد آن است.

چارچوب نظری

نظریه‌پردازان بسیاری فرهنگ سیاسی^۱ را از ابعاد مختلف بررسی و مطالعه کرده‌اند. در برخی از این نظریه‌ها بر نظام معانی ذهنی (ارزش‌ها، نگرش‌ها، جهت‌گیری‌ها^۲ و باورها) فرهنگ سیاسی تأکید شده است. در برخی دیگر گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی مورد بحث قرار گرفته است. این نظریه‌ها را ذیل رویکردهای نظری درباب نظام معانی فرهنگ سیاسی و گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی طبقه‌بندی کرده‌ایم.

رویکردهای نظری درباب نظام معانی فرهنگ سیاسی

در این رویکرد نظر افرادی مانند آلموند، لوسین پای و وربا مطالعه شده است. به‌طور کلی در این رویکرد، فرهنگ سیاسی به مفهوم ارزش‌ها، نگرش‌ها، عقاید و جهت‌گیری‌های افراد به موضوعات سیاسی به‌کار رفته است.

-
1. Political Culture
  2. Orientation

پای و وربا (513: 1965) فرهنگ سیاسی را این گونه تعریف کرده‌اند: «فرهنگ سیاسی مجموعه‌ای از عقاید، سمبل‌ها و ارزش‌هایی است که ظرف انجام عمل سیاسی را تعیین می‌کند. فرهنگ سیاسی جهت‌گیری ذهنی نسبت به سیاست به‌شمار می‌رود.»

آلموند در کار مشترک خود با پاول (2000) فرهنگ سیاسی ملی را شامل جهت‌گیری شهروندان به سمت سه سطح دانسته است: ۱. نظام سیاسی؛ ۲. فرایند تصمیم‌سازی سیاسی؛ ۳. ورودی‌ها و خروجی‌های حکومت (خط‌مشی). سطح نظام سیاسی شامل نظریات رهبران و شهروندان درباره ارزش‌ها و سازمان‌هایی است که نظام سیاسی را حفظ می‌کند؛ مانند غرور ملی، هویت ملی و مشروعیت حکومت. سطح فرایند شامل توقعات عمومی از روند سیاسی است؛ یعنی چشم‌داشت‌هایی مربوط به سیاست‌ها (خط‌مشی‌ها) در روابط و مراحل سیاسی؛ مانند اصول حکومت، نقش شهروندان و چشم‌داشت‌ها و حقوق سیاسی. آلموند سه الگوی متفاوت از نقش شهروندان ارائه می‌دهد:

۱. افراد مشارکت‌جو^۲: آن‌هایی که از سیاست‌ها و تقاضاهای ایجادشده در سیاست آگاهی دارند. این افراد از رهبران سیاسی خود حمایت می‌کنند.

۲. افراد منفعل^۳: کسانی که از مقامات حکومت و قانون منفعلانه اطاعت می‌کنند. این افراد رأی نمی‌دهند و به طور فعال درگیر سیاست نمی‌شوند.

۳. محدوداندیشان [۱]: این گروه از حکومت و سیاست‌ها کمتر آگاه می‌شوند. آن‌ها احتمالاً بی‌سواد هستند یا در حوزه‌های دوردست (روستا) زندگی می‌کنند و یا مردمی هستند که کاملاً سیاست‌ها را نادیده گرفته و در زندگی خود فرورفته‌اند.

سطح خط‌مشی نیز با چشم‌داشت‌های سیاسی رهبران و شهروندان از حکومت سر و کار دارد. سؤالاتی از قبیل «اهداف سیاسی حکومت چیست؟» و «این اهداف چگونه قابل دستیابی‌اند؟» در این سطح مطرح می‌شود.

---

1. Policy-Making Process
2. Participant
3. Subjects

رویکردهای نظری در باب گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی

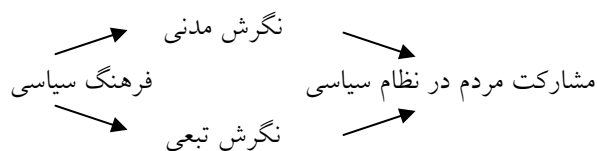
در این رویکرد نیز برخی نظریه‌های برجسته و مهم بررسی شده است. در جمع‌بندی نهایی از گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی می‌توان دو دسته اصلی فرهنگ سیاسی را با ویژگی خاص خود از یکدیگر تفکیک کرد:

۱. فرهنگ سیاسی که در آن مردم به یکدیگر و به حکومت اعتماد دارند و به نظام سیاسی خود مفتخرند. در چنین نظامی، افراد برای خود در عرصه سیاست نقش تأثیرگذاری فائل‌اند و در صحنه سیاست فعالانه حضور دارند. احزاب و انجمن‌ها نیز سازمان‌یافته و فعال هستند. از این نوع فرهنگ سیاسی با عنوان فرهنگ مشارکتی، پیوسته و مردم‌سالار یاد شده است.

۲. فرهنگ سیاسی که در آن مردم نسبت به یکدیگر و حکومت اعتماد لازم را نداشته، از نقش خود در نظام سیاسی آگاهی ندارند. در چنین فرهنگی حضور مردم در صحنه‌های سیاسی حضوری منفعلانه و مطیعانه است. احزاب و انجمن‌ها یا وجود ندارند و یا به‌طور مستقل اجازه فعالیت ندارند. در این نوع فرهنگ سیاسی وفاداری‌های محلی بر وفاداری ملی غلبه دارد. از این نوع فرهنگ سیاسی با عنوان فرهنگ تبعی، ناپیوسته و خودسالار یاد شده است.

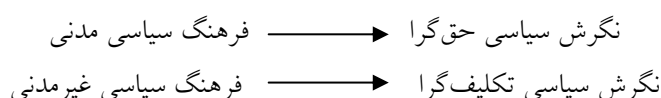
براساس آنچه گفته شد، دو نوع فرهنگ سیاسی مهم را می‌توان از یکدیگر متمایز کرد: ۱. فرهنگ سیاسی مدنی (مردم‌سالار)؛ ۲. فرهنگ سیاسی غیرمدنی (خودسالار). بر مبنای این دو نوع فرهنگ سیاسی، دو نوع نگرش در باب نقش مردم در نظام سیاسی شناسایی می‌شود: ۱. نگرش مدنی^۱؛ ۲. نگرش تبعی^۲. هر یک از این دو نوع نگرش متناسب با فرهنگ سیاسی خاص خود است.

مدل نظری

1. Civil Attitude
2. Subjective Attitude

نویسندگان در این مقاله با استفاده از اصطلاحات رایج در فرهنگ سیاسی کشور از مفاهیم نگرش حق‌گرا و نگرش تکلیف‌گرا استفاده می‌کنند. برحسب اینکه نگرش افراد (در اینجا گروه حاکم) حق‌گرا یا تکلیف‌گرا باشد، معنای مشارکت سیاسی مردم تفاوت می‌یابد.

براساس چارچوب نظری، این فرضیه‌ها برای هر یک از گروه‌های سیاسی در هر دوره انتخاباتی طرح شده است:

۱. جناح‌های سیاسی درون حاکمیت در دوره اول انتخابات ریاست جمهوری، نیروهای موسوم به خط امام و نهضت آزادی بودند.
  - ۱-۱. نگرش سیاسی نیروهای خط امام تکلیف‌گرایانه بود.
  - ۱-۲. نگرش سیاسی نیروهای نهضت آزادی حق‌گرایانه بود.
۲. در دوره دوم انتخابات ریاست جمهوری تنها جناح سیاسی درون حاکمیت نیروهای موسوم به خط امام بود. نگرش سیاسی این گروه تکلیف‌گرایانه بود.
۳. جناح‌های سیاسی در دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری نیروهای موسوم به جناح چپ و جناح راست بود.
  - ۳-۱. جناح راست دارای نگرش تکلیف‌گرایانه بود.
  - ۳-۲. جناح چپ دارای نگرش حق‌گرایانه بود.
۴. جناح‌های سیاسی دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری نیروهای موسوم به جناح چپ، جناح راست و نهضت آزادی بود.
  - ۴-۱. نیروهای سیاسی جناح راست دارای نگرش تکلیف‌گرایانه بود.
  - ۴-۲. نیروهای سیاسی جناح چپ دارای نگرش حق‌گرایانه بود.
  - ۴-۳. نیروهای سیاسی نهضت آزادی دارای نگرش حق‌گرایانه بود.

چارچوب روش‌شناختی

در این بخش نخست مفاهیم فرضیه‌ها را تعریف و معرف‌های تجربی آن را مشخص می‌کنیم، سپس در مورد اعتبار و پایایی تحقیق و روش پژوهش سخن می‌گوییم.

عملیاتی کردن مفاهیم

گروه‌های سیاسی درون حاکمیت

منظور از گروه‌های سیاسی درون حاکمیت احزاب و گروه‌هایی هستند که به‌طور رسمی قانون اساسی را پذیرفته، در چارچوب آن فعالیت سیاسی و رقابت سیاسی را پیگیری می‌کنند. این گروه‌ها اگر خواهان ایجاد تغییرات در قوانین باشند، روش‌های قانونی پیش‌بینی شده را مبنای کار خود قرار می‌دهند. در این مقاله معرف‌های عملی گروه‌های سیاسی درون حاکمیت گروه خط امام، جمعیت مؤتلفه اسلامی، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، جامعه روحانیت مبارز، مجمع روحانیون مبارز، کارگزاران سازندگی، جبهه مشارکت ایران اسلامی، حزب آبادگران اسلامی و نهضت آزادی هستند.

الف. گروه خط امام

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به نیروهای انقلابی که به‌طور رسمی پیرو نظریات و دستورات امام خمینی بودند، گروه خط امام گفته می‌شد. این گروه از حزب جمهوری اسلامی، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی و جامعه روحانیت مبارز تشکیل شده بود. گروه خط امام در سال‌های بعدی به دو جناح چپ و راست تقسیم شد. اصطلاح چپ و راست از ادبیات سیاسی غرب وارد ایران شده است. این اصطلاح ابتدا در زمان انقلاب فرانسه معمول شد. این واژه‌ها در نظام‌های مختلف غرب، معانی متفاوتی داشته است؛ اما پس از ورود به ایران از لحاظ محتوایی و کاربردی دگرگون شد. بعد از پیروزی انقلاب هریک از جناح‌های چپ و راست را در ایران می‌توان با ویژگی‌های زیر مشخص کرد:

جناح چپ از لحاظ طبقه اجتماعی به گروه‌های آسیب‌پذیر و طبقات پایین جامعه نسبت داده می‌شود یا دست‌کم این جناح خود را حامی و مدافع منافع این طبقه می‌داند. از نظر

معرفت دینی، این گروه معتقد به فقه پویا و قائل به ضرورت توسل به احکام ثانویه و رعایت مصلحت هستند. این جناح در زمینه اقتصادی اغلب به سیاست‌های بسته و انقباضی و دخالت مستقیم دولت در اقتصاد پای‌بندند (ظریفی‌نیا، ۱۳۷۸). سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، مجمع روحانیون مبارز، انجمن اسلامی دانشجویان و معلمان، جبهه مشارکت ایران اسلامی [۲] و کارگزاران سازندگی از احزاب و گروه‌های جناح چپ در دوره هفتم و نهم انتخابات بودند. اگرچه حزب کارگزاران سازندگی از جناح راست منشعب شد، با توجه به اینکه این گروه در رقابت‌های سیاسی دوره هفتم و نهم انتخابات همسو با جناح چپ بود، در جناح چپ قرار داده شد.

اما جناح راست از لحاظ طبقه اجتماعی به بازار (خرده‌سرمایه‌داران و سرمایه‌داران بزرگ) و طبقات متوسط سنتی نسبت داده می‌شود. از نظر معرفت دینی، این گروه معتقد به فقه سنتی است و دخل و تصرف در احکام اولیه را مجاز نمی‌داند. در زمینه اقتصادی نیز به سیاست‌های باز و دست‌نمائی بازار پای‌بندند و خواستار کمترین دخالت دولت در امور اقتصادی هستند (همان‌جا). جمعیت مؤتلفه اسلامی، جامعه روحانیت مبارز، جامعه اسلامی دانشجویان، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، جمعیت زنان جمهوری اسلامی و حزب آبادگران از احزاب و گروه‌های جناح راست در دوره هفتم و نهم انتخابات بودند.

ب. نهضت آزادی

نهضت آزادی در ۲۷ اردیبهشت سال ۱۳۴۰ تأسیس شد. به گفته بازرگان (۱۳۷۵)، از شخصیت‌های برجسته این گروه، مرام‌نامه نهضت در چهار اصل خلاصه می‌شود: مسلمان بودن، ایرانی بودن، تبعیت از قانون اساسی و مصدقی بودن. نهضت آزادی با آنکه قانون اساسی جمهوری اسلامی را پذیرفته است و خود را پای‌بند به آن می‌داند، دارای مواضع انتقادی است و بیشتر با آن شناخته می‌شود.

نگرش سیاسی

نگرش سیاسی مجموعه‌ای نظام‌مند از ارزیابی‌های مبتنی بر باورها و اعتقادات افراد در حوزه سیاست است. براساس این تعریف، نگرش سیاسی نظامی از معانی ذهنی است که مبنای

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... _____ محمدسالار کسرائی و همکار

ارزیابی افراد از واقعیت (در اینجا نقش مردم در نظام سیاسی) می‌شود. در این تحقیق نگرش‌های سیاسی در قالب دو نوع نگرش تکلیف‌گرا و حق‌گرا طبقه‌بندی شده است.

الف. نگرش تکلیف‌گرا

در این نوع نگرش شرکت مردم در انتخابات نوعی ادای تکلیف شرعی است و افراد با حضور خود، خواست مراجع قدرت را به دلیل آنکه آنان را واجد قدرت مشروع می‌شناسند، تأیید می‌کنند. در این نگرش، انگیزه مردم از شرکت در انتخابات لزوماً ادای حقوق خود نیست؛ بلکه مردم براساس اعتقادات، خود را موظف به شرکت در انتخابات می‌دانند. معرف‌های عملی نگرش تکلیف‌گرا از این قرار است: ۱. شرکت مردم در انتخابات ادای تکلیف شرعی است؛ ۲. شرکت مردم در انتخابات ادای تکلیف ملی است؛ ۳. شرکت مردم در انتخابات ادای تکلیف شرعی و ملی است؛ ۴. رأی مردم باید با نظر مراجع سازگار باشد.

ب. نگرش حق‌گرا

در این نگرش حقوق و آزادی‌های اساسی مردم به رسمیت شناخته می‌شود. در اینجا منظور از حق، حق سیاسی مردم^۱ از قبیل حق شرکت در انتخابات، حق انتخاب شدن، حق سازمان‌دهی نهادهای سیاسی، حق انتقاد و حق آزادی بیان است. معرف‌های عملی نگرش حق‌گرا به این شرح است: ۱. مشارکت سیاسی حق شهروندی افراد است؛ ۲. مردم حق انتخاب شدن دارند؛ ۳. مردم حق انتخاب کردن دارند؛ ۴. مردم حق دارند از حکومت انتقاد کنند؛ ۵. رأی مردم اساس مشروعیت نظام است؛ ۶. مردم حق سازمان‌دهی خود را در نهادهای مدنی دارند.

اعتبار^۲ و پایایی^۳

منظور از اعتبار، میزان دقت و صحت معرف‌های تجربی تعریف‌شده برای سنجش مفاهیم است. برای تعیین معرف‌ها به دو شیوه عمل شده است: ۱. استفاده از سنجش‌های پژوهش‌های پیشین و مراجعه به متن‌های علمی؛ ۲. مراجعه به اجتماع علمی. درباب پایایی این تحقیق باید

-
1. Political Right
  2. Validity
  3. Reliability

گفت شواهد تجربی از روزنامه‌های معرفی شده در بخش منابع استخراج شده است (ر.ک. فهرست منابع). در تحلیل محتوا چون داده‌ها از متن استخراج می‌شود و متون نیز ثابت است، در صورت معتبر بودن متن، اصولاً پایایی بالاست.

روش گردآوری شواهد تجربی

روش گردآوری شواهد تجربی، تحلیل محتواست. براساس این روش، داده‌ها از طریق رجوع به واحد متن گردآوری می‌شود. واحدهای مشاهده نیز روزنامه‌ها هستند. از این رو به روزنامه‌های شاخص هریک از جناح‌های مورد تحقیق در هریک از چهار دوره انتخاباتی مراجعه، و داده‌های مناسب گردآوری شده است.

روش تحلیل داده‌های تجربی

روش تحلیل تجربی در این پژوهش، تحلیل کمی است و از روش تحلیل کیفی نیز برای معناکاوای یافته‌های کمی استفاده شده است. تحلیل کمی با استفاده از روش‌های جدول توزیع فراوانی، درصد توزیع فراوانی و نمودار انجام شده است. در تحلیل تفسیری دو عنصر کلیدی وجود دارد: ۱. متن^۲ یا واقعه^۳ مورد مطالعه؛ ۲. زمینه^۴. برای زمینه می‌توان دو بعد در نظر گرفت: ۱. زمینه معرفتی؛ ۲. زمینه اجتماعی^۵ (ساعی، ۱۳۸۶).

در مورد شیوه تحلیل باید گفت تحلیل داده‌ها به شرح زیر انجام شده است: الف. تحلیل برحسب دوره‌های انتخاباتی؛ ب. تحلیل برحسب جناح‌های سیاسی. تحلیل برحسب دوره‌های انتخاباتی در سه سطح انجام شده است: ۱. تحلیل درون دوره‌ای؛ ۲. تحلیل بین دوره‌ای؛ ۳. تحلیل کل. در سطح تحلیل بین دوره‌ای چهار دوره انتخاباتی از جهت نوع نگرش غالب با

-
1. Content Analysis
  2. Text
  3. Event
  4. Context
  5. Context of Situation

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... _____ محمدسالار کسرائی و همکار

یکدیگر مقایسه شده است. بر مبنای این مقایسه می‌توان نتیجه‌گیری کرد که آیا تغییر نگرش رخ داده است؟ اگر تغییری صورت پذیرفته، جهت آن به کدام سمت است؟

واحدهای تحلیل و زمینه: در این تحقیق دو نوع واحد تحلیل تعریف شده است: ۱. مضمون؛ ۲. دوره‌های انتخاباتی. منظور از مضمون، جمله و یا گزاره‌هایی در بازه موضوع مورد تحقیق است. چهار دوره انتخابات ریاست جمهوری (دوره اول، دوم، هفتم و نهم ریاست جمهوری) به عنوان نمونه انتخاب شده است. واحدهای زمینه‌ای نیز شامل این موارد است: ۱. بیانیه‌های احزاب و گروه‌های مورد بررسی؛ ۲. متن سخنرانی‌های کاندیداها؛ ۳. متن سخنرانی‌های طرفداران کاندیداها؛ ۴. سرمقاله روزنامه‌های انتخاب شده؛ ۵. سخنان و یا خطبه‌های ائمه جمعه مراکز استان‌ها.

واحد ثبت (شمارش): واحد ثبت در این تحقیق، مضمون است.

تحلیل تجربی

تحلیل تجربی تحقیق در دو سطح انجام شده است: توصیف و تفسیر. ابتدا چگونگی توزیع داده‌های تجربی نگرش سیاسی گروه‌های سیاسی توصیف شده است. در این سطح شواهد تجربی گردآوری شده را در قالب جدول‌های توزیع فراوانی و درصد فراوانی ارائه و تحلیل کرده و طی آن فرضیه‌های تحقیق را داوری و ارزیابی کرده‌ایم. به منظور تکمیل تحلیل و معناکاوای یافته‌ها، شواهد تجربی مربوط به نگرش سیاسی گروه‌های سیاسی مورد تحقیق را با رهیافت تحلیل کیفی تفسیر کرده‌ایم.

آزمون تجربی فرضیه‌ها

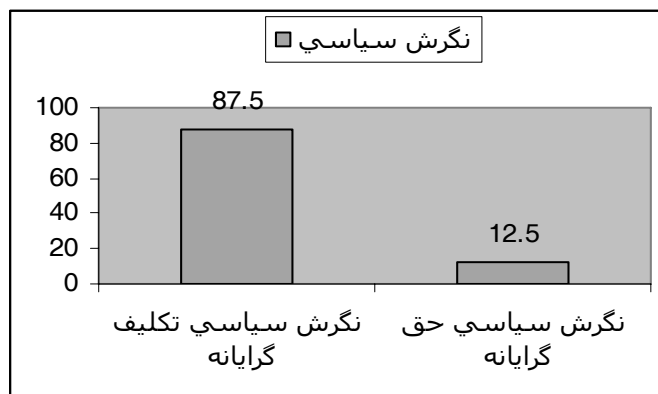
• آزمون تجربی فرضیه اول

بر اساس فرضیه اول، نگرش سیاسی نیروهای خط امام در دوره اول انتخابات ریاست جمهوری، تکلیف‌گرایانه بوده است. این مدعای نظری را بر مبنای رهیافت تحلیل کمی مورد آزمون تجربی قرار می‌دهیم.

جدول ۱ داده‌های تجربی نگرش سیاسی نیروهای خط امامی

درصد	فراوانی	مقوله‌ها
۶۰	۲۴	۱ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.
۵	۲	۲ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.
۲۲/۵	۹	۳ افراد باید از نظر علما و متدینان استفاده کنند.
۵	۲	۴ ملاک، نظر اکثریت ملت است.
۵	۲	۵ مشارکت سیاسی حق شهروندی افراد است.
۲/۵	۱	۶ مردم ایران قیم نمی‌خواهند.
۱۰۰	۴۰	جمع

شواهد تجربی نشان می‌دهد در دوره اول انتخابات ریاست جمهوری، ۸۷/۵ درصد از مضامین تولیدشده از سوی نیروهای خط امام از نوع نگرش تکلیف‌گرایانه و ۱۲/۵ درصد از مضامین از نوع نگرش حق‌گرایانه بوده است. شواهد موجود در شکل شماره یک نمایش داده شده است.

شکل ۱ نوع نگرش سیاسی گروه خط امام

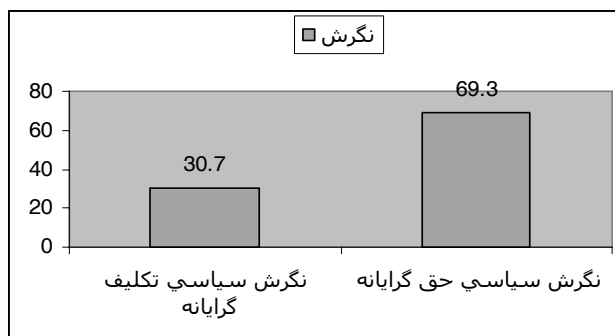
• آزمون تجربی فرضیه دوم

براساس فرضیه دوم، نگرش سیاسی نهضت آزادی در دوره اول انتخابات ریاست جمهوری، حق‌گرایانه بوده است. داده‌های تجربی این فرضیه در جدول شماره دو آمده است.

جدول ۲ داده‌های تجربی نهضت آزادی

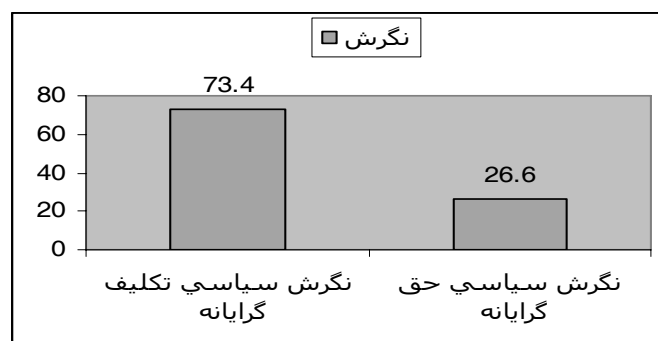
درصد	فراوانی	مقوله‌ها
۷/۷	۱	مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.
۲۳	۳	مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.
۷/۷	۱	افراد حق انتخاب شدن دارند.
۱۵/۴	۲	دفاع از حقوق و آزادی‌های مردم وظیفه حکومت است.
۱۵/۴	۲	افراد باید آزادی اندیشه داشته باشند.
۱۵/۴	۲	افراد باید آزادی‌های اجتماعی و سیاسی داشته باشند.
۱۵/۴	۲	مردم ایران قیم نمی‌خواهند.
۱۰۰	۱۳	جمع

این داده‌ها به میزان ۶۹ درصد فرضیه مقاله را درباب نگرش حق‌گرایانه نهضت آزادی تأیید می‌کند. این یافته تجربی را شکل شماره دو به صورت دقیق‌تر نمایانده است.

شکل ۲ نوع نگرش سیاسی نهضت آزادی

حال اگر تحلیل را به سطح کل دوره اول ریاست جمهوری تغییر دهیم، می‌توان گفت ۷۳/۴ درصد از کل مضامین تولیدشده در دوره اول ریاست جمهوری مربوط به نگرش تکلیف‌گرایانه بوده است. بنابراین، نگرش تکلیف‌گرا در دوره اول انتخابات غلبه داشته است. این یافته در شکل شماره سه نیز نشان داده شده است.

شکل ۳ توزیع نوع نگرش سیاسی در دوره اول

• آزمون تجربی فرضیه سوم

براساس فرضیه سوم، در دوره دوم انتخابات ریاست جمهوری تنها جناح سیاسی درون حاکمیت، نیروهای موسوم به خط امام و نگرش سیاسی این جناح تکلیف گرایانه بوده است. داده‌های تجربی این فرضیه در جدول شماره چهار ارائه شده است.

جدول ۴ داده‌های تجربی مربوط به خط امام در دوره دوم انتخابات

گزاره‌ها	جمع	در صد
۱ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.	۵۹	۹۲/۲
۲ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.	۲	۳/۱
۳ افراد باید از نظر علما و متدینان استفاده کنند.	۲	۳/۱
۴ هرکس می‌تواند به کاندیدای مورد نظر خود رأی دهد.	۱	۱/۶
جمع	۶۴	۱۰۰

براساس داده‌های تجربی موجود، ۹۸/۴ درصد از گزاره‌های مشاهده‌ای با فرضیه نگرش تکلیف گرایانه در دوره دوم انتخابات سازگار است. این یافته تجربی در شکل شماره چهار به صورت دقیق‌تر نمایان است.

شکل ۴ توزیع نوع نگرش سیاسی خط امام در دوره دوم انتخابات

در سطح تحلیل کل، یافته‌های تجربی گویای آن است که در دوره دوم انتخابات ریاست جمهوری تنها خط فکری موسوم به خط امام حاکم بود. بنابراین، نگرش تکلیف‌گرایانه این گروه بر عرصه سیاست غلبه داشته است.

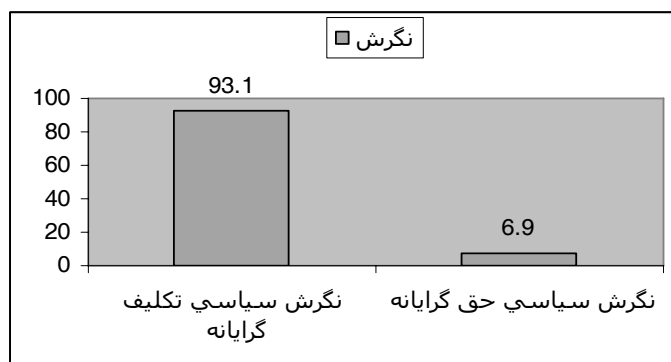
• آزمون تجربی فرضیه چهارم

براساس فرضیه چهارم، جناح راست در انتخابات دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری نگرش تکلیف‌گرایانه داشته است.

جدول ۵ داده‌های تجربی جناح راست در دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری

گزاره‌ها	فراوانی	درصد
۱ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.	۳۰	۳۲/۲
۲ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.	۸	۸/۶
۳ افراد باید از نظر علما و متدینان استفاده کنند.	۴۹	۵۲/۷
۴ اساس نظام مردم هستند (مردم صاحبان اصلی نظام هستند).	۱	۱/۱
۵ افراد حق سازمان‌دهی نهادهای مدنی را دارند.	۱	۱/۱
۶ افراد حق انتقاد از حکومت دارند.	۱	۱/۱
۷ هر کس می‌تواند به کاندیدای مورد نظر خود رأی دهد.	۱	۱/۱
۸ افراد حق انتخاب دارند.	۲	۲/۱
جمع	۹۳	۱۰۰

براساس داده‌های این جدول می‌توان داوری کرد که فرضیه تکلیفی بودن نگرش سیاسی جناح راست در دوره هفتم انتخابات به اندازه ۹۳ درصد با واقعیت منطبق است. توزیع این یافته در شکل شماره پنج آمده است.

شکل ۵ توزیع نوع نگرش سیاسی جناح راست در دوره هفتم انتخابات

• آزمون تجربی فرضیه پنجم

براساس فرضیه پنجم، جناح چپ در دوره هفتم انتخابات نگرش حق‌گرایانه داشته است. داده‌های تجربی این فرضیه در جدول شماره شش آمده است.

جدول ۶ داده‌های تجربی جناح چپ در دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری

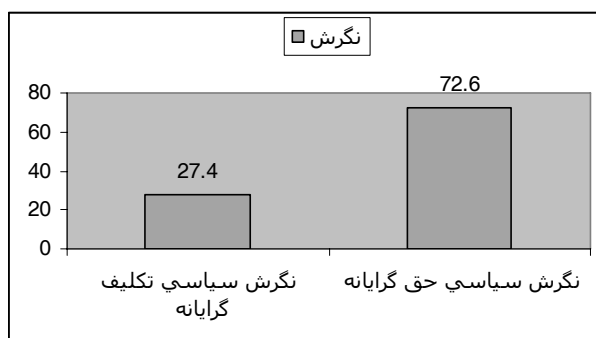
گزاره‌ها	فراوانی	درصد
۱ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.	۱۱	۱۳/۱
۲ مشارکت سیاسی تکلیف ملی افراد است.	۱	۱/۲
۳ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.	۸	۹/۵
۴ افراد باید از نظر علما و متدینان استفاده کنند.	۳	۳/۶
۵ ملاک، نظر اکثریت ملت است.	۱۲	۱۴/۳
۶ اساس نظام مردم هستند (مردم صاحبان اصلی نظام هستند).	۳	۳/۶
۷ مشارکت سیاسی حق شهروندی افراد است.	۷	۸/۳

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... محمدسالار کسراییی و همکار

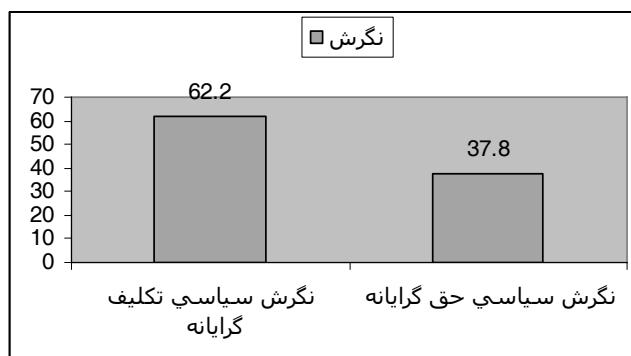
گزاره‌ها	فراوانی	درصد
۸ افراد حق انتخاب‌شدن دارند.	۵	۶
۹ افراد حق سازمان‌دهی نهادهای مدنی را دارند.	۵	۶
۱۰ افراد حق انتقاد از حکومت دارند.	۱	۱/۲
۱۱ دفاع از حقوق و آزادی‌های مردم وظیفه حکومت است.	۳	۳/۶
۱۲ افراد باید آزادی اندیشه داشته باشند.	۲	۲/۴
۱۳ افراد باید آزادی بیان داشته باشند.	۲	۲/۴
۱۴ افراد باید آزادی‌های اجتماعی و سیاسی داشته باشند.	۳	۳/۶
۱۵ مردم ایران قیم نمی‌خواهند.	۲	۲/۴
۱۶ هر کس می‌تواند به کاندیدای مورد نظر خود رأی دهد.	۹	۱۰/۷
۱۷ دولت باید پاسخ‌گوی مردم باشد.	۱	۱/۲
۱۸ مطبوعات می‌توانند به نقد عملکرد دولت بپردازند.	۱	۱/۲
۱۹ احزاب و تشکّل‌ها باید فعال باشند.	۲	۲/۴
۲۰ همه افراد در برابر قانون یکسان‌اند.	۱	۱/۲
۲۱ آزادی مطبوعات.	۲	۲/۴
جمع	۸۴	۱۰۰

داده‌ها بر آن دلالت دارد که فرضیه این تحقیق در مورد نگرش حق‌گرایانه جناح چپ در دوره هفتم انتخابات به‌اندازه ۷۲/۶ درصد تأیید می‌شود. شواهد در شکل شماره شش نمایش داده شده است.

شکل ۶ توزیع نوع نگرش سیاسی جناح چپ در دوره هفتم انتخابات

در سطح تحلیل کل دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری، گزاره‌های تولیدشده از سوی گروه‌های سیاسی موسوم به جناح چپ و جناح راست یک‌دست شده، آن‌گاه یک تحلیل از کل گزاره‌ها ارائه شده است. ۶۲/۲ درصد از شواهد موجود نگرش تکلیف‌گرایانه و ۳۷/۸ درصد نگرش حق‌گرایانه را نشان می‌دهد. بنابراین، نگرش سیاسی تکلیف‌گرایانه بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است. شکل شماره هفت این واقعیت را به‌طور دقیق‌تر نمایانده است.

شکل ۷ توزیع نوع نگرش سیاسی در دوره هفتم انتخابات

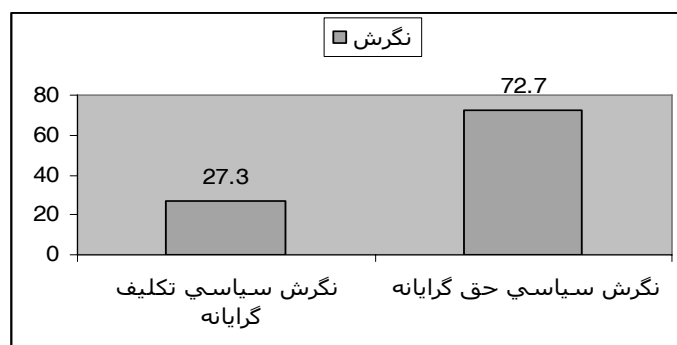
• آزمون تجربی فرضیه ششم

نیروهای سیاسی جناح راست در انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری دارای نگرش تکلیف‌گرایانه بوده است.

جدول ۸ داده‌های تجربی جناح راست در دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری

گزاره‌ها	فراوانی	درصد
۱ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.	۱۶	۱۸/۲
۲ مشارکت سیاسی تکلیف ملی افراد است.	۲	۲/۳
۳ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.	۳	۳/۴
۴ افراد باید از نظر علما و متدینان استفاده کنند.	۳	۳/۴
۵ ملاک، نظر اکثریت ملت است.	۲	۲/۳
۶ مردم اساس نظام هستند (مردم صا حبان اصلی نظام هستند).	۵	۵/۷
۷ مشارکت سیاسی حق شهروندی افراد است.	۳	۳/۴
۸ افراد حق انتخاب شدن دارند.	۷	۷/۹
۹ افراد حق سازمان‌دهی نهادهای مدنی را دارند.	۱	۱/۱
۱۰ افراد حق انتقاد از حکومت دارند.	۴	۴/۵
۱۱ دفاع از حقوق و آزادی‌های مردم وظیفه حکومت است.	۵	۵/۷
۱۲ افراد باید آزادی اندیشه داشته باشند.	۲	۲/۳
۱۳ افراد باید آزادی‌های اجتماعی و سیاسی داشته باشند.	۷	۷/۹
۱۴ هر کس می‌تواند به کاندیدای مورد نظر خود رأی دهد.	۵	۵/۷
۱۵ دولت باید پاسخ‌گوی مردم باشد.	۲	۲/۳
۱۶ افراد حق انتخاب دارند.	۲	۲/۳
۱۷ افراد باید از حقوق شهروندی برخوردار باشند.	۱	۱/۱
۱۸ همه اقوام و گروه‌ها باید در اداره کشور سهیم باشند.	۹	۱۰/۲
۱۹ احزاب و تشکل‌ها باید فعال باشند.	۵	۵/۷
۲۰ همه افراد در برابر قانون یکسان‌اند.	۴	۴/۵
جمع	۸۸	۱۰۰

یافته‌های تجربی فرضیه مقاله را در مورد تکلیفی بودن نگرش جناح راست در دوره نهم انتخابات تأیید نمی‌کند. داده‌های تجربی نشان می‌دهد در دوره نهم انتخابات ۷/۷۲ درصد از مفاهیم تولیدشده توسط این جناح مربوط به نگرش حق‌گرایانه است. این یافته در شکل شماره هشت نیز نشان داده شده است.

شکل ۸ توزیع نوع نگرش سیاسی جناح راست در دوره نهم انتخابات

• آزمون تجربی فرضیه هفتم

نیروهای سیاسی مربوط به جناح چپ در انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری دارای نگرش حق گرایانه بوده است.

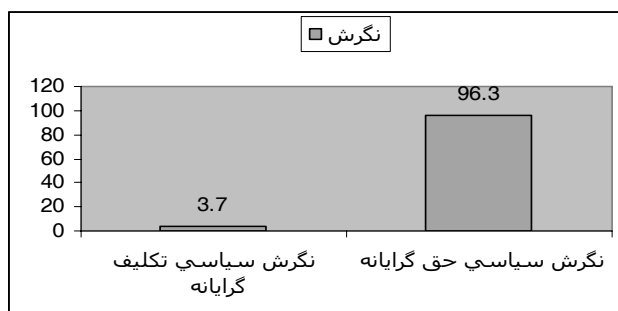
جدول ۹ داده‌های تجربی جناح چپ در دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری

گزاره‌ها	فراوانی	درصد
۱ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی افراد است.	۲	۰/۷
۲ مشارکت سیاسی تکلیف ملی افراد است.	۷	۲/۴
۳ مشارکت سیاسی تکلیف شرعی و ملی افراد است.	۱	۰/۳
۴ افراد باید از نظر علما و متدینان استفاده کنند.	۱	۰/۳
۵ ملاک، نظر اکثریت ملت است.	۷	۲/۴
۶ مردم اساس نظام هستند (مردم صاحبان اصلی نظام هستند).	۲۲	۷/۵
۷ مشارکت سیاسی حق شهروندی افراد است.	۲۷	۹/۲
۸ افراد حق انتخاب شدن دارند.	۱۹	۶/۵
۹ افراد حق سازمان‌دهی نهادهای مدنی را دارند.	۱۲	۴/۱
۱۰ افراد حق انتقاد از حکومت دارند.	۸	۲/۷

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... محمدسالار کسرائی و همکار

گزاره‌ها	فراوانی	درصد
دفاع از حقوق و آزادی‌های مردم وظیفه حکومت است.	۲۲	۷/۵
افراد باید آزادی اندیشه داشته باشند.	۶	۲
افراد باید آزادی بیان داشته باشند.	۱۰	۳/۴
افراد باید آزادی‌های اجتماعی و سیاسی داشته باشند.	۲۳	۷/۸
مردم ایران قیم نمی‌خواهند.	۱۲	۴/۱
هر کس می‌تواند به کاندیدای مورد نظر خود رأی دهد.	۱۱	۳/۷
دولت باید پاسخ‌گویی مردم باشد.	۱۲	۴/۱
مطبوعات می‌توانند به نقد عملکرد دولت بپردازند.	۳	۱
افراد حق انتخاب دارند.	۸	۲/۷
افراد باید از حقوق شهروندی برخوردار باشند.	۲۲	۷/۵
همه اقوام و گروه‌ها باید در اداره کشور سهیم باشند.	۲۳	۷/۸
احزاب و تشکلهای آنها باید فعال باشند.	۱۱	۳/۷
همه افراد در برابر قانون یکسان‌اند.	۱۲	۴/۱
آزادی مطبوعات.	۷	۲/۴
احقاق حقوق مردم از وظایف دولت است.	۶	۲
جمع	۲۹۴	۱۰۰

شواهد تجربی به میزان ۹۶/۳ درصد فرضیه مقاله را در مورد نگرش حق‌گرایانه جناح چپ در انتخابات مرحله نهم ریاست جمهوری تأیید می‌کند. داده‌های تجربی این فرضیه در جدول شماره نه ارائه شده است.

شکل ۹ توزیع نوع نگرش سیاسی جناح چپ در دوره نهم انتخابات

• آزمون تجربی فرضیه هشتم

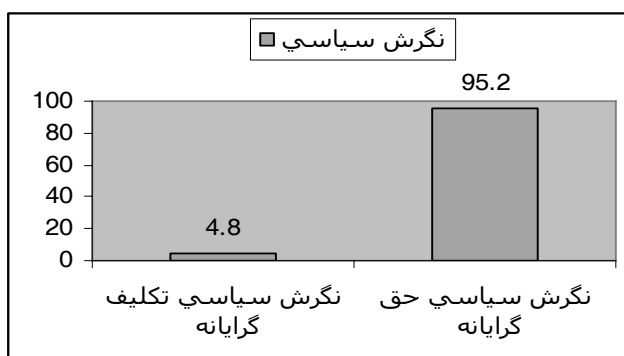
فرضیه هشتم مقاله این است: نیروهای سیاسی نهضت آزادی در انتخابات مرحله نهم دارای نگرش حق گرایانه بودند.

جدول ۱۰ داده‌های تجربی نهضت آزادی در دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری

درصد	فراوانی	گزاره‌ها
۴/۸	۱	۱ مشارکت سیاسی تکلیف ملی افراد است.
۲۳/۹	۵	۲ مردم اساس نظام هستند (مردم صاحبان اصلی نظام هستند).
۹/۵	۲	۳ مشارکت سیاسی حق شهروندی افراد است.
۴/۸	۱	۴ افراد حق انتخاب شدن دارند.
۹/۵	۲	۵ افراد باید آزادی بیان داشته باشند.
۱۹	۴	۶ افراد باید آزادی‌های اجتماعی و سیاسی داشته باشند.
۴/۸	۱	۷ مردم ایران قیم نمی‌خواهند.
۴/۸	۱	۸ هر کس می‌تواند به کاندیدای مورد نظر خود رأی دهد.
۴/۸	۱	۹ دولت باید پاسخ‌گویی مردم باشد.
۴/۸	۱	۱۰ افراد باید از حقوق شهروندی برخوردار باشند.
۴/۸	۱	۱۱ احزاب و تشکّل‌ها باید فعال باشند.
۴/۸	۱	۱۲ آزادی مطبوعات.
۱۰۰	۲۱	جمع

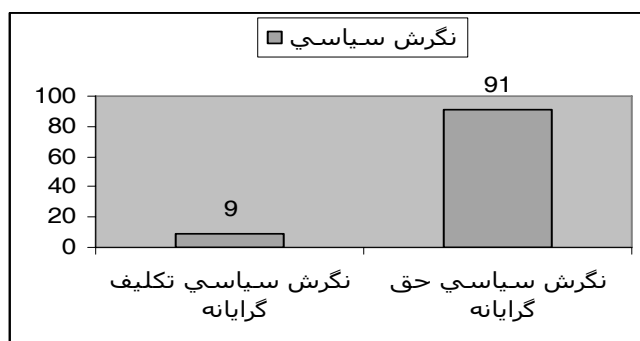
تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... محمدسالار کسرای و همکار

یافته‌های تجربی نشان می‌دهد فرضیه مقاله در مورد نگرش حق‌گرایانه نهضت آزادی در دوره نهم انتخابات به‌اندازه ۹۵ درصد با واقعیت سازگاری دارد. این نتیجه در شکل شماره ده نمایش داده شده است.

شکل ۱۰ نوع توزیع نگرش سیاسی نیروهای نهضت آزادی در دوره نهم انتخابات

در سطح تحلیل کلّ دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری، نگرش سیاسی گروه‌های سیاسی حاضر در عرصه این انتخابات جمع‌بندی شده است. به استناد شواهد موجود، ۹۱ درصد از گزاره‌های تولیدشده در این دوره نگرش حق‌گرایانه و ۹ درصد باقی‌مانده نگرش تکلیف‌گرایانه را نشان می‌دهد. بنابراین، در دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری نگرش حق‌گرایانه در عرصه سیاست غلبه داشته است. نمودار شماره یازده این واقعیت را نشان داده است.

شکل ۱۱ توزیع نگرش سیاسی در دوره نهم

تحلیل درون‌دوره‌ای در باب نگرش سیاسی گروه‌ها

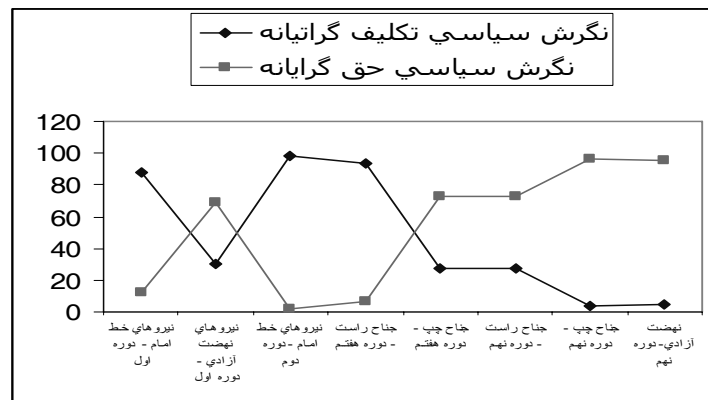
در اینجا نوع نگرش سیاسی برحسب گروه‌ها در هریک از دوره‌های مورد مطالعه بررسی شده است.

جدول ۱۲ داده‌های تجربی نگرش سیاسی در دوره‌های انتخاباتی

نوع نگرش	دوره اول انتخابات		دوره دوم انتخابات (میانگین)	دوره هفتم انتخابات			دوره نهم انتخابات	
	چپ	آزادی		چپ	آزادی	مصلحت	چپ	آزادی
حق‌گرایانه	۱۲/۵٪	۶۹/۳٪	۱/۶٪	۷۲/۶٪	۷۲/۶٪	۷۲/۷٪	۹۶/۳٪	۹۵/۲٪
تکلیف‌گرایانه	۸۷/۵٪	۳۰/۷٪	۹۸/۴٪	۲۷/۴٪	۲۷/۴٪	۲۷/۳٪	۳/۷٪	۴/۸٪

در دوره اول انتخابات دو گروه در صحنه رقابت حضور داشتند: گروه خط امامی و گروه نهضت آزادی. ۸۷/۵ درصد از گزاره‌های تولیدشده از سوی گروه خط امامی بار معنایی تکلیف‌گرایانه و ۶۹/۳ درصد از مضامین مربوط به نهضت آزادی بار معنایی حق‌گرایانه داشته است. در دوره دوم انتخابات فقط گروه خط امامی فعالیت داشت. ۹۸/۴ درصد گزاره‌های تولیدشده از سوی این گروه تکلیف‌گرایانه بوده است. در دوره هفتم انتخابات دو جناح راست و چپ فعالیت داشتند. ۹۳/۱ درصد از متن‌های تولیدشده توسط جناح راست نگرش تکلیف‌گرایانه و ۷۲/۶ درصد از متن‌های مربوط به جناح چپ نگرش حق‌گرایانه داشته است. در دوره نهم انتخابات اکثر متن‌های تولیدشده از سوی هر سه گروه بار معنایی حق‌گرایانه داشته است. با مقایسه این سه گروه می‌توان دآوری کرد که جناح چپ بیش از دو گروه دیگر نگرش حق‌گرایانه داشته است. چگونگی نگرش سیاسی در میان این سه گروه از این قرار است: جناح راست: ۲۷/۳ درصد از گزاره‌ها تکلیف‌گرایانه و ۷۲/۷ درصد از گزاره‌ها حق‌گرایانه؛ نهضت آزادی: ۴/۸ درصد از گزاره‌ها تکلیف‌گرایانه و ۹۵/۲ درصد از گزاره‌ها حق‌گرایانه؛ جناح چپ: ۳/۷ درصد از گزاره‌ها تکلیف‌گرایانه و ۹۶/۳ درصد حق‌گرایانه.

شکل ۱۲ مقایسه نگرش سیاسی در درون دوره‌های انتخاباتی

مقایسه نگرش سیاسی گروه‌های سیاسی از دوره اول انتخابات ریاست جمهوری تا انتخابات دوره نهم نشان می‌دهد نگرش سیاسی از تکلیف‌گرا به سمت نگرش حق‌گرا تغییر کرده است.

تحلیل بین‌دوره‌ای درباب نگرش سیاسی

در تحلیل بین‌دوره‌ای، نگرش سیاسی را صفت دوره‌های انتخاباتی فرض کرده‌ایم.

جدول ۱۳ داده‌های تجربی بین‌دوره‌ای درباب نگرش سیاسی

نگرش	دوره اول انتخابات	دوره دوم انتخابات	دوره هفتم انتخابات	دوره نهم انتخابات
حق‌گرایانه	٪۲۶/۶	٪۱/۶	٪۳۷/۸	٪۹۱
تکلیف‌گرایانه	٪۷۳/۴	٪۹۸/۴	٪۶۲/۲	٪۹

شواهد تجربی گویای آن است که نگرش گروه‌های سیاسی درون حاکمیت در دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری در مقایسه با دوره‌های اول، دوم و هفتم با ۹۱ درصد دارای بیشترین بار معنایی حق‌گرایانه بوده است. کمترین نگرش حق‌گرایانه با ۱/۶ درصد مربوط به

متن‌های تولیدشده در دوره دوم انتخابات است. نگرش تکلیف‌گرا از ۹۸/۴ درصد در دوره دوم به ۶۲/۲ درصد در دوره هفتم و به ۹ درصد در دوره نهم کاهش یافته است. بیشترین نگرش تکلیف‌گرایانه مربوط به دوره دوم و کمترین آن مربوط به دوره نهم انتخابات است.

شکل ۱۳ مقایسه نگرش سیاسی بین دوره‌های دوره‌های انتخاباتی

تحلیل کل نگرش سیاسی

در سطح تحلیل کل نگرش سیاسی، متوسط درصد گزاره‌های تولیدشده از سوی گروه‌های سیاسی را محاسبه کرده، آن را صفت نگرش سیاسی ایران در دوره‌های مورد بررسی دانسته‌ایم.

جدول ۱۴ آماره‌های توصیفی نگرش سیاسی

نگرش	حداقل	حداکثر	میانگین
حق‌گرایانه	۱/۶٪	۹۱٪	۲۵، ۳۹٪
تکلیف‌گرایانه	۹٪	۴، ۹۸٪	۷۵، ۶۰٪

براساس داده‌های جدول می‌توان داوری کرد که نگرش تکلیف‌گرایانه با میانگین ۶۰/۷۵ درصد صفت نگرش سیاسی در ایران است.

تحلیل تفسیری

در اینجا با هدف دست‌یابی به بسندگی معنایی، یافته‌های کمی را با منطق تحلیل تفسیری تأویل کرده‌ایم.

• تفسیر یافته‌های دوره اول انتخابات ریاست جمهوری

زمینه معرفتی گزاره‌های تولیدشده از سوی نیروهای خط امام، گفتمان ولایت فقیه است. ساختار نمادین این گفتمان به این صورت است: فرد فقیه منصوب خداوند بوده، از اختیارات مطلق برخوردار است [۳] (امام خمینی به نقل از کدیور، ۱۳۸۰)؛ وظیفه مردم اطاعت تکلیفی از اوامر حاکم اسلامی است (همان منبع)؛ عنصر کانونی این گفتمان، حق حاکمیت الهی فقیه است. ابعاد سه‌گانه این گفتمان به شرح زیر است:

۱. وجه معرفتی: حق الهی حاکمیت فقیه؛ غایت این گفتمان استقرار حکومت اسلامی با محوریت اصل ولایت فقیه است.

۲. وجه تحریکی: نظام برتر نظام ولایی است. کسی که در رأس آن قرار می‌گیرد، منصوب خداست و اختیارات مطلق دارد.

۳. وجه عملی: بسیج سیاسی مبتنی بر تکلیف.

زمینه معرفتی گزاره‌های تولیدشده از سوی نیروهای نهضت آزادی، گفتمان جبهه ملی است. عنصر کانونی این گفتمان، حق حاکمیت ملی است. ابعاد سه‌گانه این گفتمان عبارت‌اند از:

۱. بعد معرفت‌شناختی: مشروعیت مدنی قدرت حاکم؛

۲. بعد تحریکی: تأکید بر آزادی؛

۳. بعد عملی: احترام به حق شهروندی و بسط نهادهای دموکراتیک.

حال اگر نظام معنایی هریک از گزاره‌های تولیدشده از سوی نیروهای سیاسی مورد بحث را در نظام معنایی گفتمان‌های زمینه‌ای خود تأویل کنیم، این واقعیت آشکار می‌شود که آن گزاره‌ها نظام معانی گفتمان‌های زمینه خود را بازتولید می‌کنند. گزاره‌های تولیدشده

به‌عنوان متن علاوه بر بافت متن، از زمینه‌های اجتماعی و شرایط خاصی که متن درون آن تولید شده است نیز تأثیر می‌پذیرند. نظام معانی متن (گزاره‌ها) رنگ شرایط اجتماعی را که در آن تولید شده است با خود دارد. مهم‌ترین رخداد در زمینه اجتماعی در دوره اول انتخابات

ریاست جمهوری، وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ بوده است. بر اثر این واقعه استبداد سلطنتی شکست خورد و فضای باز سیاسی فراهم شد. در این شرایط رقابت انتخاباتی به شیوه دموکراتیک انجام شد و گروه‌های مختلف از جمله نهضت آزادی به فعالیت انتخاباتی پرداختند؛ اما در آستانه اولین دوره انتخابات ریاست جمهوری نظام جمهوری اسلامی کشور با تهدید ضد انقلاب و تجزیه‌طلبان روبه‌رو شد. این امر موجب شد مفاهیم تکلیف‌گرایی بر حق‌گرایی غلبه یابد.

• تفسیر یافته‌های مربوط به دوره دوم انتخابات ریاست جمهوری

در باب زمینه معرفتی دوره دوم همان تفسیر دوره اول صادق است. دوره دوم انتخابات ریاست جمهوری بعد از برکناری اولین رئیس‌جمهور برگزار شد. افزایش گزاره‌های تکلیف‌گرایانه در این دوره متأثر از وقایع زمینه اجتماعی خود است. مهم‌ترین وقایع تولیدشده در این دوره عبارت‌اند از: وقوع جنگ ایران و عراق، برکناری اولین رئیس‌جمهور، آغاز مبارزه مسلحانه گروه‌های مخالف (مثل انفجار دفتر حزب جمهوری اسلامی و انفجار دفتر ریاست جمهوری)، سرکوب یا حذف سازمان‌ها و گروه‌های غیرحزب‌الله (حذف نهضت آزادی، سازمان مجاهدین خلق و...). این حوادث باعث شد مبارزات انتخاباتی در دوره دوم ریاست جمهوری به نیروهای موسوم به گروه حزب‌الله محدود شود (ساعی، ۱۳۸۶).

• تفسیر یافته‌های دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری

ایران با آغاز دوره ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی در قالب شعار سازندگی وارد دوره تازه‌ای از نوسازی در دو بعد اقتصادی و آموزشی شد و نتیجه آن، پیدایش و افزایش گروه های اجتماعی جدید بود. گروه‌های جدید خواستار افزایش مشارکت در نظام سیاسی و آزادی‌های مدنی بودند. در باب زمینه معرفتی باید گفت گروه های جدید اجتماعی محصول آموزش‌های جدید بودند و انتظارات ارزشی نو از جمله مشارکت نهادمند در نظام سیاسی و آزادی‌های مدنی را مطرح کردند. از سوی دیگر، گفتمان سیاسی مسلط، قرائت غیردموکراتیک از حکومت دینی بود. در اینجا تناقضی پدید آمد و این احساس که گفتمان سیاسی مسلط دیگر نمی‌تواند مسائل سیاسی را حل کند تشدید شد. در این شرایط گفتمان حکومت دموکراتیک

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... _____ محمدسالار کسرائی و همکار

دینی که از سوی روشنفکران دینی ارائه شده بود، در قالب گفتمان جامعه مدنی وارد عرصه سیاست شد.

• تفسیر یافته‌های دوره نهم انتخابات ریاست جمهوری

زمینه معرفتی متن‌های تولیدشده از سوی گروه‌های چپ و نهضت آزادی، گفتمان حکومت دموکراتیک دینی است. در این گفتمان، نگرش حق‌گرایانه نشان‌دهنده به رسمیت شناختن حق آزادی‌های سیاسی افراد است. متن زمینه‌ای گزاره‌های جناح راست، گفتمان حکومت غیردموکراتیک دینی است. شواهد تجربی مربوط به این جناح با عناصر معنایی گفتمان حکومت غیردموکراتیک دینی ناسازگار است. در تفسیر این ناسازگاری باید گفت این دوره در شرایطی برگزار شد که در آن جناح راست سنتی بر اثر رویداد دوم خرداد، قوه مجریه و سپس قوه مقننه را از دست داده بود. در این دوره حزب آبادگران اسلامی به نمایندگی بخشی از جناح راست وارد عرصه انتخابات شد. این حزب برای جبران شکست جناح راست در انتخابات دوره یادشده، از شعارهای طیف اصلاح‌طلبان استفاده کرد.

نتیجه‌گیری

مقایسه نگرش سیاسی گروه‌های سیاسی از دوره اول انتخابات ریاست جمهوری تا انتخابات دوره نهم نشان می‌دهد نگرش سیاسی از تکلیف‌گرایانه به سمت نگرش حق‌گرایانه تغییر کرده است. این تغییر نگرش از دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری به بعد کاملاً محسوس است. نتایج تأویل نشان می‌دهد در زمینه اجتماعی، دوره هفتم انتخابات ریاست جمهوری ایران بر اثر توسعه اقتصادی و در پی آن توسعه آموزشی تحولات ساختاری را سپری کرد. بر اثر این تحولات ساختاری، گروه‌های اجتماعی جدیدی پدید آمد. این گروه‌ها انتظارات ارزشی جدیدی را در باب سیاست مطرح می‌کنند و طی آن فرهنگ سیاسی دموکراتیک شکل می‌گیرد. حال اگر توسعه اقتصادی تداوم داشته باشد، این توسعه می‌تواند ساختار اجتماعی را دگرگون کند و طی آن گروه‌های اجتماعی جدید را در عرصه سیاست توانمند سازد. این نیروهای اجتماعی جدید می‌توانند با طرح ارزش‌ها و انتظارات سیاسی جدید از قبیل مشارکت

نهادمند در نظام سیاسی و حق حاکمیت ملت در تقویت فرهنگ سیاسی دموکراتیک تأثیرگذار باشند.

پی‌نوشت‌ها

۱. Parochial این اصطلاح در *اطلاعات سیاسی-اقتصادی، جامعه‌پذیری سیاسی و فرهنگ سیاسی*، ترجمه علیرضا طیب، به کوچک‌اندیشان ترجمه شده است.
۲. حزب مشارکت ایران اسلامی در مسائل اقتصادی دیدگاه‌های معمول جناح چپ را ندارند و مجمع روحانیون مبارز نیز در سال‌های اخیر دیدگاه‌های بینابین دارند.
۳. در باب آرای امام به استناد مطالب منسوب به ایشان در دوره‌های مختلف حیاتشان سخنان متفاوتی وجود دارد که این استنباط یکی از آنهاست.

منابع

- بازرگان، مهدی. (۱۳۷۵). *شصت سال خدمت و مقاومت*. ج ۱. تهران: رسا.
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۸). *لیبرالیسم و محافظه‌کاری (تاریخ اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم)*. تهران: نشر نی.
- _____ (۱۳۸۰). *موانع توسعه سیاسی در ایران*. تهران: مؤسسه نشر گام نو.
- _____ (۱۳۸۱). *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران*. تهران: نگاه معاصر.
- _____ (۱۳۷۸). *جامعه مدنی و توسعه سیاسی در ایران*. تهران: مؤسسه نشر علوم نوین.
- ساعی، علی. (۱۳۸۳). *درس روش تحقیق*. پژوهشکده امام خمینی.
- _____ (۱۳۸۶). *دموکراتیزاسون در ایران*. تهران: آگاه.
- ظریفی‌نیا، حمیدرضا. (۱۳۷۸). *کالبدشکافی جناح‌های سیاسی در ایران ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۸*. ج ۲. تهران: آزادی اندیشه.
- کدیور، محسن. (۱۳۸۰). *حکومت ولایی*. ج ۴. تهران: نشر نی.

تحلیل نگرش گروه‌های سیاسی درون ... _____ محمدسالار کسرائی و همکار

- مدیرشانه‌چی، محسن. (۱۳۷۶). «تحلیل تاریخی پیش‌زمینه‌ها و فرصت‌های گذار به جامعه مدنی در ایران معاصر» در *تحقیق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی*. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- روزنامه اطلاعات ۱۳۵۸/۱۱/۴ - ۱۳۵۸/۱۰/۲۶.
- روزنامه آفتاب شرق ۱۳۸۴/۳/۲۵ - ۱۳۸۴/۳/۱۶.
- روزنامه اقبال ۱۳۸۴/۳/۲۵ - ۱۳۸۴/۳/۱۶.
- روزنامه انقلاب اسلامی ۱۳۵۸/۱۱/۴ - ۱۳۵۸/۱۰/۲۶.
- روزنامه جمهوری اسلامی ۱۳۵۸/۱۱/۴ - ۱۳۵۸/۱۰/۲۶ و ۱۳۶۰/۴/۳۱ - ۱۳۶۰/۴/۲۳.
- روزنامه سلام ۱۳۷۶/۲/۳۱ - ۱۳۷۶/۲/۲۱.
- ویژه‌نامه سلام اردیبهشت ۱۳۷۶.
- روزنامه رسالت ۱۳۷۶/۲/۳۱ - ۱۳۷۶/۲/۲۲ و ۱۳۸۴/۳/۲۵ - ۱۳۸۴/۳/۱۶.
- روزنامه کیهان ۱۳۵۸/۱۱/۴ - ۱۳۵۸/۱۰/۲۶ و ۱۳۶۰/۴/۲۳ - ۱۳۶۰/۴/۳۱ و ۱۳۸۴/۳/۲۵ - ۱۳۸۴/۳/۱۶.
- روزنامه همشهری ۱۳۸۴/۳/۲۵ - ۱۳۸۴/۳/۱۶.
- Almond Gabriel A. and Sidney Verba. (1972). *The Civic Culture Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, New Jersey, Pprinceton University Press, Fourth Peinting.
- -Pay L. and S. Verba. (1965). *Political Culture and Political Development*. Princenton University Press.
- Diamond, Larry. (1994). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Johns Hopkins University Press.